

Beton in de duinen: De Duitse kustverdediging tijdens de Eerste Wereldoorlog

Mathieu de Meyer

De bekendste slagen uit de Eerste Wereldoorlog speelden zich af langs het Westelijk front: het netwerk van loopgraven dat zich uitstreckte van de Frans-Zwitserse grens tot in Nieuwpoort. Op Belgisch grondgebied hebben de gevechten bij Ieper en langs de IJzer diepe sporen nagelaten. De verdedigingslijnen eindigden echter niet aan de monding van de IJzer. Ook de kuststrook werd door de strijdende partijen in staat van verdediging gebracht. De geallieerden organiseerden hun verdediging in het duin- en poldergebied achter de IJzer (zie bijdrage Mathieu & Termote in dit volume). De Duitsers bouwden een ketting van batterijen van Raversijde tot in Het Zwin. Maar ook langs de Belgisch-Nederlandse grens werd een linie opgeworpen. Reden hiervoor was dat, hoewel Nederland zich tijdens de oorlog neutraal opstelde, de Duitsers het zaakje niet helemaal vertrouwden. De geallieerden zouden België immers kunnen binnenvallen via Zeeuws-Vlaanderen, zo redeneerde men. De Duitse verdediging langs de grens met Nederland bestond uit drie delen: de *Hollandstelling* of Hollandlinie (tussen de kust en Vrasene), de *Stelling Antwerpen* (rond Antwerpen) en de *Turnhoutkanalstelling* (resterend gebied). Het is één van de best bewaarde, maar ook minst bekende bunkernetwerken uit de Eerste Wereldoorlog. Van de batterijen gebouwd langs de kust daarentegen bleef weinig bewaard. Een uitzondering is de batterij Aachen, gelegen tussen Middelkerke en Raversijde.

De Duitse versterkingen tussen Middelkerke en Het Zwin (Knokke)

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren havens heel belangrijk, zowel voor de Duitsers als voor de geallieerden. Ze waren niet alleen strategisch bepalend voor de aanvoer van goederen. Oostende, Zeebrugge en Brugge waren tevens de uitvalsbasisen voor de Duitse duikboten. Niet verwonderlijk dus dat deze belangrijke doelwitten moesten verdedigd worden. Daarnaast was er ook de vrees voor een 'landing' door vijandelijke troepen. Een bedreiging die niet

ongegrond bleek, zoals uit de pogingen tot het blokkeren van de havens van Zeebrugge en Oostende (zie Strubbe, in dit nummer) mocht blijken. Daarom richtten de Duitsers tussen Middelkerke (zie kaart p.6-7) en Knokke-Heist 34 batterijen op. Een deel van de batterijen was vooral gebouwd om landingen te verhinderen en de havens te verdedigen. De andere bestonden uit lange afstandsgeschut om doelwitten op zee te beschieten. Daarnaast vinden we langs de kust tussen Lombardsijde en Knokke-Heist ook heel wat machinegeweerposten, loopgraven, anti-tankhindernissen en prikkeldraadversperringen.

Het verdedigen van de Belgische kust: niets nieuws onder de zon

In de Vlaamse kuststreek vinden we heel wat sporen van oorlogen en kustversterkingen terug. De eerste belangrijke sporen betreffen Romeinse militaire kampen uit de 3de eeuw van onze jaartelling, een periode waarin onze streken deel uitmaakten van het uitgestrekte Romeinse Rijk. De bekendste kampen in de streek zijn die van Aardenburg, Oudenburg en Maldegem-Vake. Er zijn ook aanwijzingen dat er in de vroege middeleeuwen een vorm van kustverdediging was, gericht tegen invallen van de Noormannen. Tijdens de

Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) tussen de Spaanse en de Staatse troepen werden er bij verschillende steden slagen uitgevochten. Hoewel er geen echte kustverdedigingslinie werd opgericht, verrezen in deze zeer woelige periode (mede door de belegeringen van steden als Sluis, Nieuwpoort en Oostende) heel wat linies, forten en redoutes in het landschap. Eind 18de eeuw was het opnieuw raak. Vanaf 1803 liet Napoleon Bonaparte verschillende verdedigingswerken bouwen langs de kust, in zijn strijd met de Engelsen. Het Fort Napoleon in Oostende getuigt nog steeds van dit conflict. En in beide wereldoorlogen zou de Vlaamse kust opnieuw een cruciale rol spelen en versterkt worden om invasies af te slaan.

Bouw van batterijen

Bij het begin van de bezetting in 1914 installeerden de Duitsers nabij de strategisch belangrijke havens al snel buitgemaakt Belgisch en Brits geschut. Ook verschenen op verschillende plaatsen mitrailleursnesten. Op het strand kwamen prikkeldraadversperringen. Observatieposten richtten ze in op hoge gebouwen en duintoppen. Vanaf eind 1914 begon het pas opgerichte *Marinekorps Flandern* met het bouwen van de batterijen. Het korps had zijn hoofdkwartier in het Provinciaal hof in Brugge, met aan het hoofd admiraal Ludwig von Schröder. De constructie van één batterij nam 3 tot 15

■ Heel wat bunkers van de *Hollandstelling* bleven bewaard, dit in tegenstelling tot de bunkers die zich langs de kustlijn bevonden. Het is zelfs één van de best bewaarde bunkerlijnen uit de Eerste Wereldoorlog in Europa. Dit exemplaar vinden we op de 'zwaluwstaart' van het 'oude fort Sint-Donas', een fort dat zijn oorsprong kent in de Tachtigjarige oorlog en vervolgens een rol bleef spelen in heel wat oorlogen. Het bevindt zich bij de Damse Vaart, tussen Hoeke en Sluis. De 'zwaluwstaart' werd gebouwd door de bekende Nederlandse vestingbouwkundige Menno Van Coehoorn. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de bunkers en de zwaluwstaart nog gebruikt. Luchtfoto's uit die periode tonen immers sporen van vers gegraven loopgraven. Dit is het verhaal van een verdedigingswerk dat eeuwenlang in gebruik bleef (Mathieu de Meyer, Provincie West-Vlaanderen)

■ Eén van de bekendste verdedigingswerken langs de Belgische kust is Fort Napoleon. Het is één van de weinige overgebleven verdedigingswerken langs de kustlijn, daterend van vóór de Eerste Wereldoorlog (Marc Ryckaert, Provincie West-Vlaanderen)

maanden in beslag. Alle afgewerkte batterijen samen, bestreken de volledige kuststrook. In de omgeving van de havens en de Nederlandse grens vinden we een grotere concentratie aan geschut. Batterijen die dicht bij elkaar lagen waren onderling met elkaar verbonden door loopgraven en prikkeldraadversperringen. Op plaatsen die minder zwaar versterkt werden, kwamen steunpunten: infanteriestellingen die voorzien waren van een aantal kanonnen. Tussen Bredene en Blankenberge werden vier dergelijke "Stützpunkten"

gebouwd. Die waren specifiek bedoeld om mogelijke landingen te kunnen weerstaan.

Een duidelijke typologische indeling van de bunkers, zoals het geval is bij heel wat bunkers van de Atlantikwall (WOII), is er niet. Enkele standaardprincipes komen echter wel altijd terug. Een batterij bestond doorgaans uit vier geschutstellingen in gewapend beton, met daarop geschut. Ze werden geflankeerd door observatiebunkers en een commandobunker. Via telefoon, of door middel van een bel, kon het bevel gegeven worden om te vuren. In een aantal

gevallen gebeurde dit aan de hand van grote borden waarop de coördinaten stonden. Daarnaast waren er ook nog ijzeren staven waarmee – letterlijk – alarm kon geslagen worden. Manschappenverblijven, een EHBO-post en ruimtes voor munitie vervolledigden de batterij. Bij grote batterijen stond er naast elk stuk geschut nog een munitiebunker, bij de kleinere batterijen werd de munitie gecentraliseerd in een aantal depots. Bij de geschutstellingen zelf stockeerde men in die gevallen maar een beperkte hoeveelheid munitie, veelal aangevoerd via een smalspoor. Omdat de batterijen naarmate de oorlog vorderde steeds meer onder vuur kwamen te liggen, werd vanaf 1916 overal een bomvrije schuilplaats voorzien. Om het schootveld 's nachts te kunnen verlichten zette men lichtgevende munitie en zoeklichten in. Aanvankelijk had elke batterij zijn eigen luchtafweergeschut. Vanaf de zomer van 1917 werd de luchtafweer gegroepeerd in "Flakgruppen". Die moesten instaan voor een gecoördineerde verdediging tegen geallieerde vliegtuigen. Rondom de batterijen bevonden zich meestal twee gordels prikkeldraad.

Aan het oog onttrokken

Het langeafstandsgeschut stond achter de duinen opgesteld. De kanonniers kregen hun instructies van vooruitgeschoven observatieposten in de duinen. Ook vliegtuigen hielpen bij het lokaliseren van de vijandelijke doelwitten. Daarnaast waren er ook zogenaamde mobiele batterijen

■ De Batterij Aachen (Provinciedomein Raversijde) omvat o.a. alle typische onderdelen van een batterij: 1: Linkse observatiebunker, 2, 3, 4, 5: Geschutopstelling, 6: Bomvrije schuilplaats, 7: Rechtse observatiepost, 14: 'Barbara Brunnen', A: Koninklijke Chalet, B: Noorse Huis, C: Woning van de lichttorenwachter, D: Laag geleidelicht, E: Hoog geleidelicht, F: Officiersverblijf, G: Manschappenverblijven, H: Centrale munitiedepots, J: Wachtkloak, K: Observatiepost tussen Batterij Aachen en Batterij Antwerpen (Provincie West-Vlaanderen-Raversijde)

■ De 'Lange Max' in Koekelare stond tijdens de oorlog bekend als batterij Pommern (Leugenboom) (Collectie Raversijde)

waarbij het geschut geïnstalleerd werd op spoorwegwagons, zoals de batterij Preussen (Bredene). De zwaarste batterijen waren batterij Deutschland (Bredene) met 4 x 38 cm geschut en de Kaiser Wilhelm II (Knokke) met 4 x 30,5 cm. In Koekelare vinden we nu nog de stelling van de 'Lange Max' (batterij Pommern of Leugenboom). Ook deze was voorzien van 38 cm-geschut. Er was ook één mortierbatterij: batterij Groden (Zeebrugge). Niet de beste keuze langs de kust, gezien de beperkte reikwijdte van de mortieren en het feit dat het om krombaangeschut ging. Deze waren vooral nuttig in de gebieden waar de loopgravenoorlog plaatsvond.

De batterijen stonden niet enkel in de duinen, in de akkers of in weilanden in het hinterland. Ook de zeedijk bleek een geschikte locatie. Een voorbeeld is batterij Gneisenau in Oostende. In Zeebrugge werd "batterij Mole" zelfs geplaatst op de pier, terwijl batterij Lübeck zich bij de toegang tot deze pier bevond.

Om de batterijen zoveel mogelijk aan het zicht te onttrekken werden ze vaak gecamoufleerd. Zo gebruikte men ter hoogte van batterij Tirpitz of Hamilton (Oostende) grote schermen, opgesteld in de richting van het IJzerfront. Met rookpotten kon een kunstmatige rook worden gecreëerd die de juiste positie verdoezelde. Ontploffende nepladingen zorgden ervoor dat de misleiding voor de vijand compleet was. Men beschilderde vaak ook de kanonnen (bijvoorbeeld batterijen Cecilie te Mariakerke en Gneisenau te Oostende). En de observatieposten werden met camouflagenetten (bijvoorbeeld bij batterij Aachen) of takken tegen de wanden gemaskeerd. Ook kanonnen en telemeters werden met takken of duingras bedekt om de contouren te breken. Bij batterij Oldenburg (Oostende luchthaven) ging men nog een stap verder: hier kregen de bunkers ramen en deuren opgeschilderd, en voorzagen men de bunkers van een dak dat doorliep tot boven het geschut zelf. Om de geallieerden te misleiden bestonden zelfs 'nepbatterijen'. Een goed voorbeeld daarvan is de reeks 19de-eeuwse kanonnen die zich tussen batterij Aachen en batterij Antwerpen bevonden.

Het leven zoals het is

Het dagdagelijkse leven verliep er eerder routineus: er was een vast dagschema dat strikt gevolgd moest worden. De marinesoldaten overnachtten vaak in houten manschappenverblijven; ze sliepen in hangmatten, zoals ze ook aan boord van schepen en duikboten deden. De batterijen waren uitgerust met elektriciteit. Het gebruik van kaarsen in de buurt van munitievoorraden was immers te gevaarlijk. Van verschillende batterijen bestaan foto's waarop we de soldaten zien werken in groentetuintjes. Ook de aanleg van bloemenperkjes is gedocumenteerd. Op heel wat prentkaarten uit die tijd zien we orkesten van het *Marinekorps* die concerten gaven voor de manschappen,

■ Een reeks 19de-eeuwse kanonnen in de duinen tussen batterij Aachen en batterij Antwerpen, diende om de vijand te misleiden (Kristof Jacobs, Nieuwpoort Sector 1917)

■ Batterij Oldenburg kan gerust een voorbeeld genoemd worden van goede camouflagage. Hier zien we één van de bunkers, gecamoufleerd als boerderij. Op het beton werden ramen en deuren geschilderd, bovenop werd een zadeldak gebouwd. Bemerkt rechts op de foto één van de stukken geschut (CDH Evere, Foto Massot)

■ De soldaten probeerden het leven zo aangenaam mogelijk te maken. Hier zien we een 'voortuin' van enkele houten manschappenverblijven van batterij Augusta. Bemerkt de verschillende zeemijnen die gebruikt werden om de boel wat 'op te fleuren' (Provincie West-Vlaanderen, Collectie Raversijde)

officiëren en zieken. Dit gebeurde in de grotere steden, maar ook in kleine dorpen of in de batterijen zelf. Het repertoire bestond hoofdzakelijk uit patriottistische liederen. Op afgebakende stranden konden de manschappen en officieren een duik nemen in het water. Voor burgers, officieren en de manschappen werden afzonderlijke zones voorzien (zie Mahieu, in dit nummer). Er was ook nog ander vermaak: in Oostende was er bijvoorbeeld een casino voor officieren. Men gaat er dan ook vanuit dat de soldaten die moesten instaan voor het bemannen van de kustbatterijen en de *Hollandstelling* het minder zwaar te verduren kregen dan de mannen in de loopgraven van het Westelijk front. Tot op zekere hoogte was dit ook zo, hoewel zich ook hier bombardementen en beschietingen voordeden.

De versterkingen na WOI

Bij de terugtrekking in oktober 1918 vernietigden de Duitse manschappen de meeste kanonnen van de batterijen. Ook havens, sluizen en bruggen moesten eraan geloven. Op de dag van de wapenstilstand bevond het *Marinekorps* zich in de buurt van Lokeren. Daarna keerde ze terug naar Duitsland, waar het korps in december ontbonden werd. Belgische soldaten namen de batterijen over, of toch wat ervan overbleef. Tijdens het interbellum werden ze uitvoerig bestudeerd door ingenieurs en bezocht door binnen- en buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders. Het batterijennetwerk diende als voorbeeld voor het uitwerken van verschillende linies in Europa en ver daarbuiten. Voor de Duitsers zelf zou het een belangrijke inspiratiebron blijken te zijn bij de uitbouw van de beruchte Atlantikwall tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Batterij Aachen: een eenzame getuige van het kustfront

De locatie

De enige nog bewaarde stelling uit de Eerste Wereldoorlog aan de Belgische kust is batterij Aachen. Deze stelling, gelegen tussen Middelkerke en Raversijde, is nu een onderdeel van het openluchtmuseum "Atlantikwall" in het provinciedomein Raversijde. Delen van de batterij werden immers opnieuw gebruikt tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dat deze batterij zo goed bewaard is gebleven, is geen toeval. Ze werd immers gebouwd in het toenmalig koninklijk domein, in 1903 door koning Leopold II opgericht in de duinen ten westen van Oostende. Na zijn overlijden kwam het terrein in handen van Koning Albert I. Een jaar vóór het uitbreken van de oorlog ontving hij er nog Franz Ferdinand, de Oostenrijkse troonopvolger, die op 28 juni 1914 vermoord zou worden in Sarajevo (zie foto voorkaft). Een gebeurtenis die nu nog altijd bekend staat als het officiële startschot van de Eerste Wereldoorlog. Leopold II liet op het domein enkele 'Noorse' chalets en paardenstallen

■ De observatie- en commandobunker van batterij Aachen, met daarnaast de telemeter, die zich zeker tijdens een deel van de oorlog op het dak van deze bunker bevond. Het maakt nu deel uit van het openluchtmuseum Atlantikwall (Raversijde). De bakstenen constructies werden door de Duitsers gebouwd tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen enkele bunkers van de batterij geïncorporeerd werden in de Atlantikwall (Yves Adams, Provincie West-Vlaanderen)

bouwen, volgens een ontwerp van de Noorse architect Knudsen. De bakstenen voet van het hoofdverblijf is nu nog te zien vanop de Zeedijk. De chalets die zich in de duinen bevonden, vormden te opvallende doelwitten voor de geallieerden. Daarom brandden de Duitsers ze bij het begin van de oorlog plat. Eén van de stellingen van de batterij Aachen werd achter de bakstenen voet van de chalet gebouwd. Om dezelfde reden moesten in het voorjaar van 1915 ook de twee geleidelichten verdwijnen. Deze lichten die zich nabij de te bouwen batterij bevonden, werden omvergetrokken en bleven er tot na de oorlog liggen.

Na de dood van Albert I kreeg zijn zoon Prins Karel (1903-1983) interesse in het Koninklijke domein. Het was echter pas na zijn regentschap (1944-1950) dat hij zich er definitief ging vestigen. Dankzij hem zijn batterij Aachen en de constructies uit de Tweede Wereldoorlog zo uitzonderlijk goed bewaard gebleven. Hij zorgde ervoor dat er niets afgebroken werd, waardoor alles na zijn overlijden gerestaureerd kon worden. In 1988 kreeg het 'Domein Prins Karel' het statuut van provinciedomein. Batterij Aachen is ondertussen ook beschermd als monument.

Wat er van rest

Met de bouw van de batterij werd gestart op 8 januari 1915. Eind april 1915 was ze operationeel. Je kunt er nu nog de vier geschutbeddingen herkennen, met aan weerszijden een observatiebunker. De westelijke observatiebunker diende ook als commandopost, een rol die ze na verloop van tijd ook vervulde voor de batterij Deutschland in Bredene. De dure apparatuur die hiervoor nodig was, dwong de Duitsers deze constructie extra te versterken. Er

werden 4 x 15 cm scheepsgeschut op de stellingen geïnstalleerd, met elk een reikwijdte van 18,7 km. De kanonnen stonden onder stalen koepels om het geschut te beschermen. De geschutstellingen waren door middel van een smalspoorweg verbonden met de verschillende munitieruimtes, die verstopt zaten in de duinen. Bij de observatiepost vind je nog de oorspronkelijke telemeter, die gebruikt werd om de afstand tot de mogelijke doelwitten op zee te bepalen. Ook een stukje loopgracht en de bomvrije schuilplaats, opgebouwd uit ijzeren golfplaten en bedekt met zand en beton, bleven bewaard. De houten gebouwen zijn allemaal verdwenen: verschillende

■ De 'Barbara Brunnen', verwijzend naar de beschermheilige van de artilleristen, was één van de drie waterpunten van de batterij Aachen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De naam was toen in grote letters aangebracht op het monument. Het maakt nu deel uit van het openluchtmuseum Atlantikwall (Raversijde) (Jeroen Cornilly, Provincie West-Vlaanderen)

manschappenverblijven, een officierenverblijf, een wachtpost en een EHBO-post. Bij de ingang van de batterij langs de Duinenstraat bevond zich één van de drie waterputten. De *Barbara Brunnen*, het monumentje dat hiervoor gebouwd werd en de naam kreeg van de beschermheilige van de artilleristen, is vandaag nog te zien. Ter hoogte van een andere ingang aan de zeedijk bevindt zich nu nog een poort. Tijdens WOI flankerden twee zeemijnen deze ingang.

Beschieten en beschoten worden

Batterij Aachen vormde voor de geallieerden, als dichtst bij het 'Westelijk front' gelegen batterij, een reële bedreiging. De eerste keer dat ze in actie kwam, was op 5 en 9 mei 1915. Toen nam ze de linies bij Nieuwpoort onder vuur. Twee maanden later beschoot haar luchtafweer enkele geallieerde vliegtuigen. Op 10 juli 1917 werd het geallieerde bruggenhoofd in Lombardsijde veroverd door de Duitsers met de hulp van batterij Aachen. Een jaar later bracht ze een Amerikaans schip tot zinken.

Zelf was deze batterij ook regelmatig het doelwit van beschietingen. Op 9 september kwam ze onder vuur te liggen van Britse monitoren met de vernietiging van een personeelsverblijf tot gevolg. Geallieerde schepen kregen overigens herhaaldelijk de opdracht om de Duitse batterijen te beschieten, maar meestal bleef dit zonder veel gevolgen. Ook de landzijde kon een gevaar betekenen voor batterij Aachen. Een beschieting op 6 oktober 1916 veroorzaakte bijvoorbeeld heel wat schade. De Duitsers beslisten hierop om de manschappenverblijven in het gebied ten westen van Oostende beter te gaan versterken. De kijkgleuven van de observatiebunker werden voorzien van ijzeren platen, op de munitieruimtes kwamen gepantserde deuren.

... en nog wat restjes

De andere kustbatterijen verging het minder goed. Aanvankelijk waren er pogingen om enkele exemplaren te bewaren en toeristisch uit te baten. Deze pogingen mislukten allemaal. In de loop van de 20ste eeuw verdwenen de meeste stellingen volledig. Een groot aantal stukken geschut werd in 1923 als schroot openbaar verkocht. Vlakbij de batterij Aachen is nog een bunkertje bewaard gebleven van de batterij Antwerpen. In Uitkerke (Blankenberge) zijn er nog wat resten te zien van twee batterijen. De eerste is een commandobunker en een stelling van het spoorweggeschut van batterij Hessen. Ook de locaties van de drie andere stellingen zijn terug te vinden. Daarnaast vind je er ook nog een betonnen stelling van de batterij Sachsen. Op de Oosteroever van Oostende ('De Halve Maan'), waar tijdens de Tweede Wereldoorlog een luchtafweerbatterij gebouwd werd, bleef

De observatie- en commandobunker van batterij Aachen werd boven de kijkgleuf gecamoufleerd met takken; de bunker was vanop zee immers één van de meest opvallende constructies van het complex. De extra betonnen versterking werd boven de kijkgleuf gebouwd nadat het bouwwerk ook in gebruik werd genomen in functie van de batterij Deutschland te Bredene. Ze deden dit om de dure apparatuur beter te beschermen. De foto werd genomen na de oorlog, tijdens een bezoek van Amerikaanse soldaten (Imperial War Museums, MH 30839)

nog een wachtlokaal bewaard van de oudere batterij Eylau (Oostende). Deze had de specifieke taak om de haveningang van Oostende te beschermen. In Koekelare vind je nog de stelling van de 'Lange Max' (batterij Pomern).

Batterij Hindenburg bevond zich vlakbij Fort Napoleon (Oostende). Deze was in

Eén van de weinige sporen die we nu nog terugvinden van de kustbatterijen is het restant van een stelling van batterij Sachsen bij Uitkerke. (Tom Vermeersch, Provincie West-Vlaanderen)

eerste instantie bedoeld om marinesoldaten op te leiden. De batterij zelf is al in 1923 verdwenen, maar in het fort zijn nog sporen te zien van de toenmalige bezetting. Zo herinnert een muurschildering van de Duitse soldaat Heinrich Otto 'Pieper' aan hun aanwezigheid. De geharnaste ridder staat voor het heldhaftige Duitsland. Hij heeft met zijn zwaard de vijanden onthoofd. Hun gevechtspartners Oostenrijk en Turkije en de geallieerden worden voorgesteld als dieren. België verschijnt ten tonele als een kleine tricolore kever. Een slang stelt Italië voor, in de ogen van de Duitsers waren zij immers 'valse' overlopers...

De muurschildering van de Duitse soldaat Henrich Otto 'Pieper' in Fort Napoleon (Decler)

Goede bewaarde resten van de Hollandstelling in de Zwinstreek

In de Zwinstreek zijn nog heel wat bunkers bewaard gebleven. Opvallend is dat je ze er aantreft op oude dijken én op de resten van oudere verdedigingswerken uit de Tachtigjarige Oorlog, de Spaanse successieoorlog en de Oostenrijkse periode. De eerste bunkers van de Hollandstelling vinden we in het Zwin zelf: daar kwam het *Stützpunkt Bayern-Schanze*. Op het oude fort Sint-Paulus, in Het Zoute, kwam het *Stützpunkt St.-Paul*. Langs de Nieuwe Hazegraspolderdijk was er *Stützpunkt Wilhelm* (zie kaart p. 6-7). Op een aantal plaatsen kan je bovenop de dijk zelf nog het oude tracé van loopgrachten terugvinden. Deze dijk sluit aan op het Nieuwe Hazegrasfort die de Oostenrijkse troepen eind 18de eeuw optrokken ter bescherming van een sluis. Op het oude fort werd een steunpunt ingericht: *Stützpunkt Heinrich*. De linie loopt vervolgens verder langs de Cantelmolinie, een verdedigingslinie gebouwd door de Spaanse troepen tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Het is opvallend hoe deze eeuwenoude constructie bijna 300 jaar na datum opnieuw een militaire functie kreeg. Halverwege deze linie vind je het *Stützpunkt Hauptstrasse*. Deze linie sluit bij de Damse Vaart aan op het Fort Sint-Donaas, ook een relict uit de Tachtigjarige Oorlog. Tijdens de Spaanse Successieoorlog verbouwde de bekende vestingbouwer Menno Van Coehoorn dit fort grondig. In de Eerste Wereldoorlog kwam er een steunpunt van de Hollandlinie: *Stützpunkt Dora*. Deze bunkers kregen ook een toepassing tijdens de Tweede Wereldoorlog. Luchtfoto's van toen tonen vers gegraven loopgraven. Vanaf daar liep de linie verder richting Lapscheure en Strobrugge. De Hollandlinie werd ook in de diepte uitgewerkt.

De linie is door de jaren heen praktisch intact gebleven. In het kader van een aantal Europese projecten gefocust op de verdedigingswerken uit de Tachtigjarige Oorlog, zijn een aantal onderdelen beter voor het publiek ontsloten: er kwamen informatieborden bij *Stützpunkt Heinrich* en de bunkers op de 'Zwaluwstaart' van het Fort Sint-Donaas kunnen nu bezocht worden. Beide bunkers kenden ook een inrichting als vleermuizenverblijf.

■ Zicht op de 'elektrische draad', die opgericht werd langs de grens België-Nederland. Mogelijk werd dit beeld in scène gezet (Zeeuwse Bibliotheek/Beeldbank Zeeland)

De Hollandstelling

'Den elektrischen draad'

De kustbatterij die het verst verwijderd was van de frontlijn in de Westhoek vinden we in Het Zwin. Daar ging de Vlaamse Kust over in de kustlijn van het neutrale Nederland. Zowel van geallieerde als van Duitse kant bestonden er echter twijfels over de neutraliteit van de Noorderburen. De Duitsers vreesden vooral een landing van de Britten in Zeeuws-Vlaanderen. Van daaruit zouden ze België relatief eenvoudig kunnen binnentrekken. Vanuit Duitsland werd een tijdlang bouw materiaal aangevoerd voor het bouwen van bunkers op Belgisch grondgebied.

Om de illegale passage tussen de twee landen zoveel mogelijk te vermijden kwam er in eerste instantie langs de volledige grens een draadversperring. Het moest vluchtelingen, spionnen, vrijwilligers voor het geallieerd leger, smokkelaars en deserteurs tegenhouden. De 'draad' werd onder hoogspanning gezet en ter afschrikking werden er propagandafoto's verspreid waarop 'liken' te zien waren onder 'den elektrischen draad'. Toch vonden 500-800 personen de dood bij pogingen om de grens over te steken.

Een linie van bunkers

Dit volstond echter niet om de landingstroepen tegen te houden. Daarom groeide al vrij snel het plan voor een heus grensverdedigingssysteem met drie stellingen langs de Belgisch-Nederlandse grens. Eén daarvan, de Hollandstelling, of 'Hollandlinie', liep van Het Zwin in oostelijke richting tot aan Vrasene. Het Landleger bouwde het gedeelte tussen Strobrugge en Vrasene, het *Marinekorps Flandern* – dat ook al instond voor de bouw van de kustbatterijen – nam het gedeelte van de kust tot aan Strobrugge voor haar rekening. Beide legers werkten niet op dezelfde

■ Overzichtkaart van de Duitse stellingen langs de Belgisch-Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog (De Hollandstelling, Hans Sakkers)

manier. Zo bouwde het Landleger de bunkers met betonnen blokken, terwijl het *Marinekorps* haar bunkers in beton goot. De linie bestond vooral uit manschappenbunkers, commandobunkers en opstellingen voor mitrailleurs. Veel kazematten zagen er dankzij de camouflage uit als boerderijen of huizen. Met daken van stro waren ze vanuit de lucht nauwelijks te herkennen.

Bibliografie

- Deseyne A. (2005). Raversijde 1914 – 1918. Batterij Aachen, Brugge.
- Deseyne A. (2007). De kust bezet 1914-1918, Brugge.
- Mahieu E. (2011). Oostende in de Grootte Oorlog, Stroud.
- Sakkers H., J. den Hollander & R. Murk (2011). De Hollandstelling. Van Knokke tot Antwerpen. Stille getuige van de Eerste Wereldoorlog, Antwerpen.
- Van Geeteruyen A. & G. De Jongh (1994). Hollandstelling. Van de kust tot Strobrugge, toen en nu, in: Shrapnel, Jg. 6/2, 1994, Kortrijk.
- Vernier F. (2012). Le premier "Mur de l'Atlantique" 1914-1918. Les batteries allemandes au littoral belge, Verviers.